

”Jag är en riktig människa.”

Original och avvikare mellan stad och landsbygd
i det sena 1800-talets Sydsverige¹

Peter K. Andersson

Bygdeoriginalen som studieobjekt

I folklivsuppteckningarna som insamlats till Lunds folklivsarkiv under första hälften av 1900-talet återfinns hundratals berättelser om ”original”. Vad är ett original? Den som vuxit upp i en svensk by eller småstad under 1900-talet är förmodligen bekant med begreppet. Definitionen blir dock mer otydlig ju mer man försöker fokusera den, för en genomgång av materialet indikerar att termen vid seklets början kunde vara väldigt bred och berättelser om original innefattar minnesbilder av de flesta människor som setts som avvikande eller utanförstående. Somliga utsagor tycks ha en väldigt vid föreställning om vem som kvalificeras som ett original. En minnesteckning från sekelskiftets Trelleborg omnämner en lantbrukare Anders Andersson som brukade ses köra sitt hölass genom staden. Men, anmärker sagesmannen, han satt aldrig uppe på vagnen, utan gick alltid bredvid lasset, ”däri bestod hans originalitet.”² I den andra änden av spektrat finner vi Johan Nilsson i byn Slimminge utanför Skurup. Nilsson var allmänt känd som ”Slimmingefriaren”, dels för att han efter sin hemkomst från Amerika annonserade efter en hustru i tidningen, dels för att han tyckte om att titta på unga flickor på stranden i Malmö. Nilsson klädde sig också på ett annorlunda sätt, samt hade för vana att spontant klä av sig naken på torget i Slimminge.³

Vad sagespersonerna identifierar som ett original är alltså en högst heterogen grupp. Den generella kategorisering som tycks finnas är indelningen av originalen i ”bygdeoriginal” respektive ”stadsoriginal”. I övrigt verkar det enda kriteriet vara avvikelse i någon form, även om denna avvikelse, som i fallet med Anders Andersson, emellanåt förefaller vara ganska mild. Man kan också ställa sig frågande till begreppets användning i den svenska landsbygdskulturen utanför folklivsuppteckningarnas vittnesbörd. Många intervjutranskriptioner är formulerade på sådant sätt att ordet verkar komma från den intervjuande forskaren snarare än sagespersonen. Svaren som ges täcker in en hel mängd sociala kategorier med olika avvikande karakteristiker: tattare, rackare, häxor, tiggare, alkoholister, luffare, gårdfarihandlare. Det

skulle förstås vara intressant att utforska ordet "originals" användning och betydelseförändringar, men med den glidning i begreppet som anas anser jag snarare att berättelser om original är en lovande utgångspunkt för att mer allmänt undersöka identitetsföreställningar och syner på avvikelse i de sociala kollektiv ur de lägre samhällssfärerna som ofta hamnar utanför i historien om det sena 1800-talets reaktion på förändring.

Etnologen Lynn Åkessons utförliga studie om bygdeoriginalets självframställan och roll i landsbygdens sociala samvaro har ambitionen att gå bortom avvikelssociologin och den inflytelserika "stämplingsteorin". Stämplingsteorin grundar sig på idén om att avvikande individer skapas i mötet med sin omgivning, i och med att dessa stämplas som annorlunda, och med det begränsade handlingsutrymme som rollen ger kan avvikaren tillägna sig viss respekt om denne stadfäster och utvecklar sin avvikande identitet. Åkesson kritiserar detta tänkande främst genom att peka på den passivitet som avvikaren ges i interaktionen, och genom att argumentera för att stämplingsteorin huvudsakligen är tillämpbar på anonym storstadsinteraktion. Hennes studier visar att originalen per definition inte kan reduceras till en stereotyp, och hon går således vidare med att undersöka situationen ur originalets egen synvinkel genom intima intervjuer med ett självutnämnt original.⁴

Forskningen kring bygdeoriginal och avvikande individer i landsortssamhällen har huvudsakligen bedrivits med ett etnologiskt eller folkloristiskt fokus. Detta är logiskt med tanke på att original oftast framträder som mytomspunna karaktärer, endast dokumenterade i form av muntligt traderade berättelser, och vanligen knutna till en viss uppsättning i efterhand tillrättalagda anekdoter. Amerikanska etnologer har diskuterat dessa anekdoter som en särskild genre inom det muntliga berättandet på ett sätt som emellanåt även belyser originalet som socialt fenomen. Diane Tye har tagit inspiration av stämplingsteorin när hon i sin avhandling förklarar hur originalen tenderar att underbygga sin avvikelse för att tillägna sig makt inom sin stigmatiserade sociala position, och hur de spelar en avgörande roll i det sociala kollektivet som verktyg för hanterandet av frågor kring avundsjuka och ojämlikhet i vardagen.⁵ Men med ett mer kulturhistoriskt synsätt kan denna bild byggas på med andra dimensioner vilka visar hur urskiljandet av original i lokalsamhället speglar historiska processer.

Den moderne excentrikerns tillblivelse

Åkessons betydelse ligger till stor del i hennes ambition att bryta loss forskningen om original och avvikare från forskningen kring folketro och studiet av original som studiet av berättelser om original. I bakgrunden

till Åkessons framställning skisseras bilden av samhällets modernisering under 1900-talet vilken förändrar nonkonformitetens förutsättningar. Hon identifierar ekonomisk och social flexibilitet tillsammans med en tilltagande subkulturell heterogenitet som bidragande orsaker till en förändring som gjort det "lätt att odla sin särart men svårt att få den erkänd som originalitet."⁶ I denna korta slutsats kan man ana en alternativ version av historien om det moderna samhället som historien om toleransens stadfästande. Vad Åkesson antyder är att något viktigt har gått förlorat i den vardagliga relationen inom det sociala kollektivet, en historiebild som implicit anknyter till en större berättelse om det sociala livets tillbakagång.

Åkessons bild kan med fördel ställas bredvid Michel Foucaults tes, presenterad i en föreläsningsserie som samlats i volymen *Abnormal*. Enligt denna systematiserades heterogena föreställningar om avvikelser och abnormalitet under 1800-talet, och innebar en övergång från tankar kring det monstruösa och abnormalt till sociala uppföranderegler och modern psykiatri. Sociala kategorier blev allt mer generella och människor började tänka i termer av klasser och raser på ett mer övergripande och absolut sätt än vad som var vanligt i förmodern tid.⁷ Utvecklingen från en förmodern obestämd kategorisering till social fragmentarisering mot bakgrund av kulturell mångfald och masskultur via en period av sträng social typologisering under 1800- och tidigt 1900-tal så som den kan utvinnas ur Åkesson och Foucault är en tankeväckande historia. Dessvärre utgör den en väldigt liten del av både Åkessons och Foucaults böcker, och dess hållbarhet lider av att den inte är resultatet av ett direkt fokus på historiken i fråga.

Vi skulle alltså med fördel kunna studera bygdeoriginalalets roll och offentliga persona ur ett historiskt perspektiv för att se hur detta speglar den vardagliga toleransen och det sociala kollektivets interaktion i övergången från förmodern till modern tid. Historisk forskning kring synen på avvikande individer har på senare år visat intresse för synen på excentricitet och excentriker, framför allt i en engelsk kontext. Här urskiljs excentricitet som ett begrepp som började användas under 1700-talet, i synnerhet om egendomliga medlemmar av de högre samhällsskikten, som ett tecken på ett ambivalent förhållningssätt till talet om individualism och en engelsk nationell identitet. Historikern Paul Langfords behandling av begreppet har varit inflytelserik för efterföljande forskning. Langford visar hur både "eccentricity" och "originality" användes för att konnotera egensinne i 1700-talets England, men att det förra begreppet blev alltmer vanligt i sammanhanget under det följande seklet, medan det senare ändrade i betydelse. (Något som alltså inte skedde i Sverige.) Excentricitetens funktion i den engelska kontexten var som ett slags säkerhetsventil för uttryck av avvikelser. Excentrikerens egenskaper avvek från normen och uppmuntrades

inte, men de kunde tolereras och de uttryckte individualitet i omgivningens ögon. Framför allt var egenskaperna hos den accepterade excentrikern överdrivna former av egenskaper som sågs som utpräglad engelska, såsom blyghet, sparsamhet eller konservatism. Andra egenskaper som religiös fromhet, extrem social utåtriktning eller sexuella avvikelser, tolererades inte av sin samtid, och formade således inga excentriker.⁸

Vad Langfords analys tjänar till att betona är i synnerhet excentricitetens koppling till engelsk konservatism och nostalgi. I hans efterföljd har andra forskare gjort liknande observationer. Historikern James Gregory har i några artiklar studerat fenomenet att samla biografiska fakta om "excentriker" under 1700- och tidigt 1800-tal. Gregory har här visat hur dessa karaktärer användes för att representera en gången tid av social intimitet och tolerans och hur de "avsiktligt framhävdes för att betona individualitet i en tid präglad av oro kring nationell och etnisk nedgång, samt kulturell homogenitet."⁹ Någon utförlig studie av fenomenet utanför den engelska kultursfären har inte gjorts med undantag av litteraturvetaren Miranda Gills grundliga bok om excentricitetens roll i kulturlivet i 1800-talets Paris. Gill undersöker alltifrån konstvärldens bohemer till cirkusvärldens missfoster, vilket gör studien till en ganska bred undersökning av vad begreppet har betytt i olika sammanhang, något som emellanåt avlägsnar den från den här artikelns fokus. Gill ser en annan inställning till excentricitet och utmaningar av konventioner som grundar sig i det postrevolutionära Frankrikes instabila och föränderliga sociala ordning.¹⁰ Gills slutsatser tjänar på sätt och vis att understryka de engelska historikernas bild av excentriciteten som ett uttryck för konservatism och en ängslighet för modernitetens hänsynslösa framfart, men hon belyser även dubbelheten i 1800-talets borgerliga kultur: den simultana tron på individualism och viljan att förhindra social fragmentarisering och anarki.

Forskningen kring excentricitetskulturen indikerar alltså att den nostalgiska bild av originalen som en rest från det förgångna som Åkesson och Foucault implicit knyter an till är en berättelse vars formel har återopats sedan lång tid tillbaka. Exempelvis kan vi se att urskiljandet av original eller avvikande personligheter i form av lokala berömdheter fortlever in i vår tid. Den svenska dokumentären "Plötsligt i Vinslöv" (1999) och tv-serien "100 höjdare" (2006) är exempel på hur uppmärksammandet av egensinniga eller annorlunda individer har en bestående lockelse. I dessa fall kan en distinkt urban blick på människor som ofta skildras som lantliga eller omoderna skönjas, på ett sätt som både skiljer sig från och har likheter med den blick som urskilts i äldre tider.

Dessa tankeväckande antydningar om ett mer komplext förhållande mellan berättelser om original och modern historia manar till en undersökning med

ett mer direkt fokus på originalets roll i historien. I den här artikeln vill jag på nära håll studera hur avvikelser i form av utnämnda original hanterades i det sena 1800-talets lokala sociala kollektiv. Syftet är att utröna vilken betydelse originalen hade i lokala identitetsformeringar och hur excentricitet i en sydsvensk kontext speglade aspekter av modernitet och urbanitet. De lokala och vardagliga perspektiv som ofta åsidosätts när historiker vill ge en bild av det moderna samhällets tillkomst kan tjäna till att ge en mer nyanserad bild av mellanmännsliga relationer och samhällelig förändring i en tid som ofta betraktas utifrån sina följder, vare sig de anses vara tolerans och jämställdhet eller individualism och egoism.

Att studera original

För att besvara frågan om kollektivets hantering av avvikelser kommer jag här att med ett kulturhistoriskt fokus genomföra en narrativ analys av berättelserna om original. Vid ett studium av fenomenet original kan tillvägagångssätten med en viss förenkling sägas vara två: att studera originalets aktörskap samt att studera omgivningens syn på originalet. Som nämnts är Åkesson kritisk mot den forskning som passiviserar originalen genom att se deras identitet som ett resultat av omgivningens stämpling och hon går vidare med att studera originalets aktörskap. Med den här artikeln vill jag dock hävda att en analys av nedtecknade berättelser kan vara mer fruktbar än Åkesson anser, och med tanke på att en sådan inte har gjorts på det aktuella materialet ur ett svenskt historiskt perspektiv framstår detta som angeläget, i synnerhet som det kan belysa de aspekter som behandlats i den etnologiska och den engelskspråkiga historiska forskningen. Vi måste dock fråga oss huruvida de berättelser om original som återfinns i folklivsuppteckningar och en del bygdelitteratur är pålitliga utsagor.

Om vi vill studera omgivningens syn på original och hur originalen tas upp i den lokala folkloren och bearbetas där så är dessa källor användbara, om än eventuellt tillkomna något senare än den tid då berättelserna uppkom och traderades muntligt. Om vi vill studera originalets beteenden och bevekelsegrunder blir källan mindre pålitlig, och vi måste fråga oss hur mycket bilden av originalet har omformats och bättrats på i traderandet, hur mycket berättaren lägger till ur sin egen fantasi och hur gott dennes minne är. Fokus i analysen måste alltså ligga på den minnesprocess som berättelserna är en kvarleva från. Denna minnesprocess har behandlats ur ett strikt folkloristiskt perspektiv av amerikanska etnologer som teoretiserat "the local-character anecdote"¹¹, men vid sidan av den mytologiska process som formar ett bygdeoriginal och dennes legend måste vi anta att det sker en social process som bygger på dels det omgivande sociala kollektivets

reaktion på och anpassning till en avvikande individ, dels det urval av aspekter i den avvikandes person och levnad som lever kvar i det kollektiva minnet efter den avvikandes bortgång.

Eftersom de sociala processer som jag vill studera här bevarats åt oss i form av berättelser ligger ett narrativt perspektiv nära till hands. Begreppet "narrativ identitet" har använts för att betona tidsaspekten i mänskliga identiteter, och hur en individ tillägnar sig sin identitet ifrån ett omgivande socialt betingat narrativ. Margaret Somers propagerar för användandet av begreppet för att nyansera den enligt henne alltför essentialistiska uppfattningen av sociala kategorier som uppstår inom humanistisk forskning. Sociala identiteter är aldrig stabila eller huggna i sten utan underkastas ständigt omdefinieringar beroende av förändringar i rummet, tiden och relationer. Identiteten utsätts ständigt för omförhandlingar i spänningsfältet mellan de berättelser som omgivningen har om sin samhörighet och de förändringar som sker i de praktiserade relationerna.¹² Med denna medvetenhet om identiteters beroende av berättelsen om sig själv och hur denna ständigt omformas till följd av yttre händelser kan man teoretiskt närma sig den process av socialt identitetsskapande som sker i folklivsuppteckningar. Det utpekade originalet och dess attribut tjänar som en motpart till den omgivande kollektiva identiteten, men kan också förstås mer interaktivt i förhållande till sin omgivning än med en förenklat dualistisk modell av kollektivet och "den andre".

Till denna användning av materialet bör en källkritisk anmärkning bifogas. Folklivsuppteckningarna är tillkomna i en situation som i betydande grad är formad av den intervjuande upptecknaren. Flera av de uppteckningar som samlats i Lunds folklivsarkiv är emellertid inskickade texter skrivna av sagespersonerna själva, ofta på initiativ av någon folkminnestävling arrangerad av lokala dagstidningar. Tonen i uppteckningarna är ofta nostalgisk och kontrasterad mot nutiden. Ibland har upptecknaren försökt att transkribera dialekten i utsagorna, men det är oftast svårt att spåra eventuella ljudinspelningar och därmed avgöra om det dialektala språket är sagespersonens eller upptecknarens nostalgiska rekonstruktion. Till materialets försvar ska däremot sägas att även om berättelserna återkallas flera decennier i efterhand (de flesta uppteckningarna är gjorda mellan 1920- och 1940-talen) finns det mycket i anekdoterna själva och de detaljer de innehåller som återspeglar det som berättades vid tiden för originalets levnad.¹³ Samtidigt är vi här intresserade av den muntliga berättelseflora som utkristalliserades ur kollektivets interaktion med de utpekade originalen, och alltså är det just efterhandskonstruktionerna som är ämnet för studien.

Vilka individer ska vi fokusera på för att överbrygga det tidigare behandlade problemet med definitionen av ett original? Eftersom utgångspunkten

för den här studien inte är undersökandet av vad det än är som refereras till när man använder ordet ”original”, utan den sociala relationen till och bemötandet av avvikelse, anser jag det mer befogat att urskilja individer som omtalas utifrån sin avvikande natur snarare än att genomföra en diskursanalytisk studie av begreppet ”original”. Lynn Åkesson väljer att göra en definition av bygdeoriginalet som ett slags nonkonformistisk individ som lever i självvald ensamhet, och den individ som hon baserar huvuddelen av sin studie på har väldigt utvecklade tankar kring sin identitet som original. En genomläsning av folklivsuppteckningar om original i de svenska folkminnesarkiven ger en mer komplicerad bild. Här kan, som nämnts, ett original vara alltifrån en luffare som genom sina vandringar blivit bekant bland flera närliggande byar, till en person som är i allra högsta grad del av det lokala kollektivet – en bonde eller en kyrkligt knuten potentat – men utmärker sig genom sitt uppfattat egenartade beteende. Vi bör således plocka ut några av de många original som omtalas och som har sinsemellan olika karaktärsdrag för att lättare se strategierna och mönstren i hur det omgivande kollektivet behandlade och omtalade de avvikande eller märkliga. Risken finns att vi härmed gör oss skyldiga till något som liknar en typologi över original av det slaget som var populärt i England under sjutton- och artonhundratalet, men vårt intresse i det här skedet måste huvudsakligen riktas mot berättelserna och berättarna snarare än de omtalade.

Nils Knös och originalberättelsens formler

Berättelserna om original i de svenska folkminnesarkiven är otaliga. I den här mindre studien har jag genomfört en närläsning av de skånska uppteckningar som återfinns i Lunds folklivsarkiv, men jag har även gjort en översiktlig granskning av berättelser från andra (i huvudsak sydsvenska) landskap, och i min diskussion av relationen mellan originalberättelser i stad och land inbegriper jag referenser till uppteckningar från Stockholm.

Med den heterogenitet som uppteckningarna uppvisar är det svårt att lyfta fram exempel, men som en demonstration av just den repetitiva natur som berättelserna har på en stilistisk nivå tänker jag i den här artikeln utgå ifrån en diskussion av några utvalda fall. Det första gäller bygdeoriginalet Nils Knös, om vilken det finns relativt många oberoende uppteckningar, både i folklivsarkivet och i tryckt litteratur. Merparten av referenserna kommer från uppteckningar insamlade av dialektforskaren Ingemar Ingers under 1920-talet och förmedlade i en längre deskriptiv artikel om Knös, tryckt 1956.¹⁴

Vi får veta att hans fullständiga namn var Nils Fredriksson Knös, född i Mellan-Grevie i Oxie härad 1824, död 1890. Knös var emellanåt bosatt på

Mellan-Grevies fattighus, men hans ryktbarhet tycks vila på hans sedvana att gå på tiggarevandringar i de kringliggande byarna och han omtalas över större delarna av sydvästra Skåne. Berättelserna om Knös är representativa för många av originalberättelserna eftersom de innehåller tre återkommande beståndsdelar: utsagor om originalets avvikande utseende, utsagor om originalets egenheter och irrationella eller tokiga företeelser, samt mer eller mindre formelartade anekdoter med originalet som huvudperson. Dessa tre beståndsdelar är alla väldigt framträdande i uppteckningarna, men det är den tredje som ges störst utrymme. Detta är kanske en spegling av insamlarnas intresse för folksagor och sägner, men också onekligen en indikation på hur den muntliga kulturen vid tiden i hög grad var koncentrerad till dylika lustiga berättelser. Eftersom dessa anekdoter i viss mån har analyserats inom etnologisk forskning, och framför allt är fruktbara som källa till vandringssägnens struktur så kommer tyngdpunkten i det följande inte att vara en analys av formen på dessa anekdoter, utan snarare ett försök att urskilja hur attityden till originalen i dem speglar en tidsbunden kultur.

Men låt oss börja med att ta en titt på utsagornas format. Hur uttrycks Knös originalitet i uppteckningarna? Hans Almgren i Burlöv menar på flera ställen i sin berättelse att "han va enfälldi". En annan meddelare påstår att han kom från en rik bondefamilj, men att "han ble fjynted". På annat håll hävdas emellertid att "han var både slug och enfaldig", och en fjärde meddelare menar att "han va ente så tynted, såm han jore si."¹⁵ Den här dubbelheten i frågan om originalets bristande vett är ett återkommande drag i berättelser om andra original. Det anses ofta att personen är efterbliven eller sinnessjuk, men det råder nästan alltid en osäkerhet, dels i fråga om huruvida efterblivenheten är äkta eller överdriven för uppmärksamhetens eller sympatins skull, och dels om inte dumheten är ett steg i en strategi för att lura omgivningen att avslöja sin dumhet. Anekdoterna som är knutna till originalet handlar oftast om detta. I fallet Nils Knös framkommer detta förhållande i en berättelse som återfinns i en år 1932 utgiven bok med berättelser om bygdeoriginal "från förra århundradets senare del". Här återberättas flera likartade episoder i vilka Knös ges rollen av sanningssägare. Det lokala slottsherrskapet välkomnas av folksamlingen utanför kyrkan inför gudstjänsten. Ur vagnen kliver den omtyckte godsägaren och hans nya hustru med rykte om att vara sträng och kylig. Knös kliver fram och faller repliken som är i allas tankar: "Stackars vår snälle baron, som har gift sej me' ett så'nt dj-la rivjärn." En liknande incident ser kronofogden på besök på en gästgivaregård. Knös, som sitter med ett sällskap bondpojkar i ett hörn, kan inte ta blicken från kronofogden, och går till slut fram till honom och säger: "Stackars Fan, som en gång ska' ta' imod harrn'. Då harrn' kommer te' Helvita, får han ("Fan") ju aldrig en gla' da' mer."¹⁶

Knös får i dessa historier lov att säga högt det som alla tänker på, och blir i sin naiva rättframhet till en oavsiktlig förmedlare av visdom. Den här typen av berättelser brukar också sluta med att originalet ger svar på tal med en utpräglad dialektal replik, som liksom fungerar som en jordnära reaktion på det pompösa eller pretentiösa i situationen.¹⁷ Men originalen får lika ofta spela rollen av offer för ett spratt. Knös är inget undantag. Enligt en meddelare narrades han upprepade gånger av ”studenterna i Lund”. En gång köpte de en tågbiljett till honom och knuffade in honom i en damkupé, ”och givetvis kunde Knös inte låta bli damerna.”¹⁸ Originalen som en okontrollerat pilsk man är ett återkommande drag, för övrigt. Lustigt nog figurerar ”studenterna i Lund” även som antagonist i en serie berättelser om ett original från byn Häggenäs, Sven Orre, i vilka studenterna bestämmer sig för att spela Orre ett spratt, men Orre lyckas i slutändan överlista dem och segrar i striden.¹⁹ Att det just är studenterna i Lund som fungerar som en motpart till originalet kanske vittnar om deras rykte som upptågsmakare, men förstärker också bilden av originalet som en slug och listig person, som med sitt bondförnuft i slutändan lyckas lura eller ge svar på tal åt de som vanligtvis ses som intelligenta eller belevade.

Dessa anekdoter innehåller alltså en uppsättning ingredienser som skvallrar om en viss attityd. Originalen är efterblivet eller annorlunda, men blir därmed till en oväntad sanningssägare, och en representant för det bondska, som är ohyfsat och obildat men samtidigt jordnära och kritiskt mot överheten, både den ekonomiska och den akademiska. Denna attityd kan tolkas som besläktad med en tids- och kontextbunden bondekultur, men man bör samtidigt vara medveten om dess släktskap med bestående troper i folkloren. Det är alltså vanskligt att använda de mest utpräglade anekdotiska utsagorna som kulturhistoriskt källmaterial. Mer informativa i detta avseende är de två andra beståndsdelarna i originalberättelserna som jag identifierade ovan: originalets utseende och attribut/egenskaper.

I berättelserna om Nils Knös återkommer en uppsättning specifika attribut. Flera meddelare nämner hans hatt, delvis att han utmärkte sig genom att bära hög hatt, men i synnerhet att han hade ett rött eller rödvitt band knutet om hatten. I en version bar han detta som skydd mot kylan när det var kallt, vilket indikerar att han bar bandet knutet om hakan. Trots att den höga hatten med det röda bandet nämns på flera oberoende ställen går det dock att hitta en meddelare som hävdar att ”Knös gick i regel omkring i en mössa med tygskärm, som kunde fällas ner över örönen”, vilket kanske demonstrerar hur även denna aspekt har vandringsägnens prägel.²⁰ Viktigt att notera här är alltså inte just hur ett rött band knutet om en hög hatt avviker från den samtida normen, men hur ett avvikande klädesplagg eller attribut i uppträdandet är nödvändigt i formandet av ett original, oavsett

om mannen i fråga verkligen hade det eller inte.²¹ Andra egenheter som nämns i samband med Knös är, till exempel, att han tuggade piptobak, att han var väldigt glupsk och ofta åt oförskämt mycket när han bjöds in på en gård, samt att han varje gång han kom till en gård skröt om hur väl omhändertagen han hade blivit på det förra stället. Samtliga egenskaper tjänar att skildra Knös avvikelse genom att betona hans brott mot konventioner och uppföranderegler. Brotten är emellertid av ett sådant slag att de förhåller sig relativt rumsrena och även om de måhända väckte förargelse när det begav sig så är de lätta att skratta åt i efterhand. De är excentriciteter snarare än tecken på farlig sinnessjukdom.²²

Några exempel på egenskaper hos original som är lite för hotfulla eller som går över gränsen för vad som kan accepteras hos ett original är svåra att finna. Originalen är per definition en person som man minns med viss värme. Mer misstänksamhet omger dock enstöringar och enslingar som lever i utkanten av det sociala kollektivet. Medan originalen som omtalas i viss mån har byggt sin berömdhet på att aktivt interagera med omgivningen har enstöringarna en mer avvisande uppsyn. Bland dessa återfinns framför allt så kallade "kloka", vilka ofta innefattar kvinnor, men också män; jägare, skogvaktare och änkor eller änklingar.²³ Bland uppteckningarna finns en del berättelser om människor som ännu under sent 1800-tal bodde i jordhålor och primitiva backstugor, men uppgifterna om dessa personer tycks inte ha varit lika spridda eller allmänt bekanta som uppgifter om de som hade en mer regelbunden kontakt med bylivet.

Andelen kvinnor bland originalberättelserna är inte anmärkningsvärt mindre, som Lynn Åkesson vill hävda. Skillnaden ligger snarare i att de kvinnliga originalen inte är i lika hög grad mytomspunna, och ett kvinnligt original återkommer sällan i flera oberoende uppteckningar. De kvinnliga originalen förtjänar också sin originalitet på andra grunder än de manliga. En berättelse om "Svarvare-Hannan", eller "Svarvarekärningen", inleds med en hänvisning till hennes make (som var svarvare) och det är som om berättelsen om hustrun ursäktas av makens förekomst. Svarvarekärningens originalitet grundar sig huvudsakligen på hennes ensamhet, även om sagesmannen återger en rad anekdoter om hennes underliga beteende, som att stänka vatten efter sin makes kista så att han inte skulle gå igen, eller att vägra lämna sitt hus ens när det eldhärjades. Och även om den berättande säger sig ha varit vän med kvinnan, hade han liksom resten av byn för vana att drämna en sten i gaveln på hennes hus när han gick förbi, så att hon kom ut på trappen och skällde. Svarvarekärningen framstår alltså, trots meddelarens vänskap med henne, som en person som kollektivet förväntades ha en viss inställning till, oavsett hur relationen såg ut i övrigt. Ett slags institutionaliserad mobbning tycks ha förekommit. Svarvarekärningen får

också symbolisera det förgångna i meddelarens berättelse. Förutom hennes skrockfullhet och bristande hygien (meddelaren bjöds på kaffe hos henne, men fick då se hur "en mask ringlade på handtaget på kaffekoppen") identifieras kvinnan med huset som hon bodde i, och när hon till slut motvilligt togs in på fattighuset revs hennes hus.²⁴ Denna betoning av en gammal boendeform och berättelsen om hur huset rivits, präglad av både nostalgi och fatalism, illustrerar ett återkommande drag i originalberättelserna – associationen med det förgångna.

Ett liknande kvinnligt original är "Skitta Boel" i byn Igelösa mellan Lund och Eslöv, om vilken det berättas i en uppteckning från 1940-talet som avser åren kring sekelskiftet. Boel bodde i en liten fallfärdig stuga, och "gumman och stugan var lika grå och lika 'skitta'." Den korta historien kretsar huvudsakligen kring den smutsiga gumman och hennes hus, samt hennes vana att stå på förstun och kommentera de förbipasserande utan att någonsin direkt tilltala dem. Berättarens, och kanske även den övriga byns, motsägelsefulla relation till henne uttrycks i berättelsens avslutande mening: "Gumman var trots sin smuts rar och vänlig."²⁵ Något agg tycks man sällan hysa gentemot dessa avvikare. Berättelsen om "Skitta Boel" demonstrerar hur de kvinnliga originalen ofta förknippas med sitt hus, samt att de förstås utgörs av änkor och hemmafruar snarare än luffare och kringströvare. De manliga originalen kunde vara både och, men det är anmärkningsvärt att också kvinnor i utkanten av den lokala gemenskapen omtalas på sätt som påminner starkt om berättelserna om manliga original, även om epitetet "original" verkar vara vanligare på män. Det främsta kriteriet för originalitet var således inte kön. Etnicitet och nationalitet åberopas sällan i materialet, förutom de gånger då en luffares eller ett originals eventuella släktskap med "tattare" omnämns.

Originalen betraktades alltså inte som en explicit outsider. Liksom Langford betonar i de engelska berättelserna om excentriker präglades originalen av egenskaper som sågs som typiska och genomsnittliga för bygdens landsortsbefolkning, men drivna till sin spets, varför reaktionen på originalet var en blandning av lokalpatriotism och förlägenhet vid medgivandet att originalets bondska och omoderna egenskaper var en reflektion av bygden. Vad berättelserna om originalet mer än något annat tycks spegla är alltså förändring och mötet mellan den moderniserade yttervärlden och den eftersläpande bygden. Moderniteten träder in i uppteckningarna på två sätt: dels i hur meddelarna berättar om originalen i mötet med sina akademiska intervjuare, eller bara med medvetenheten om att deras nedtecknande riktar sig till en dagstidning. I och med att originalet beskrivs som annorlunda tar man i berättandet avstånd från den provinsialism som denne är så intimt förknippad med. Men mötet tar sig också in i berättelsernas stoff. Den mest

populära berättelsen om Nils Knös skildrar hur han en vinter när Öresund frös till is gick över till Köpenhamn, där han möttes med stor uppståndelse och bars omkring på gatorna i en stor korg. "Jag är en riktig människa. Jag är svensk och heter Nils Fredriksson Knös", påstås han ha sagt till varenda person han mötte.²⁶

Denna historia är uppenbart formad av den muntliga traderingen, men motivet tycks ha fascinerat samtiden och Knös hembygd. En byfåne som Nils Knös i stora staden Köpenhamn, som lär ha varit så främmande för honom att han kände sig manad att försäkra danskarna om att han var en riktig människa. En illustration av "mötet med den andre" så god som någon. Att danskarna svarade med att bära runt honom i en "agnakorg" (det vill säga en spånkorg för agnmaskar) visar i samma anda hur sydskåningarna självmedvetet förväntade sig att bli bemötta i stora världen – med ett visst mått av hån. Attityden som lurar i bakgrunden till denna anekdot tjänar att betona ytterligare hur bygdens kollektiv var medvetet om originalets bondska karaktär och hur denna karaktär var en spegling av dem själva, men också att det fanns en risk i att låta det lokala och provinsiella konfronteras med det världsvana och moderna. Köpenhamn symboliserar väl i det här fallet yttervärlden lika mycket som moderniteten, men andra typer av original gjorde mer handgripliga försök att ta steget in i den nya tiden.

Det uppfinningsrika originalet

En uppteckning från Perstorp om livet i orten kring sekelskiftet omtalar en mängd färgstarka original. En av dessa är Anders Olsson, som kallades för "Balzac" eller "Balzak", och som vid en tid var anställd vid Skånska ättikfabriken i Perstorp. Efter den stora strejken 1909 återanställdes han dock inte, varefter han föresatte sig att bygga en alldeles egen ättikfabrik "i miniatyr". Detta företag möttes, föga förvånande, inte av någon större framgång, men det påstås emellertid att Olsson lyckades sälja in en del ättiksyrad kalk till den stora fabriken. Den andra aspekten som stadfäste Balzaks originalitet var att han hade ett isärtagbart och flyttbart hus, vars tak och väggar knäpptes samman med hjälp av haspar och som gjorde det möjligt för Balzak att flytta sitt hus när arrendet på marken gick ut, vilket han också enligt uppgift gjorde.²⁷ Ett annat Perstorpsoriginal var "Kuska Otto", Otto Nilsson, vars far hade varit herrgårdskusk. Otto ansåg sig vara ett "mekaniskt geni. Han sysslade med en ritning till en mystisk motor, som aldrig blev färdig. Han talade om flygning och många trodde att han höll på tillverkning [Sic!] av en flygmaskin."²⁸

Varför det vuxit fram så många originalberättelser i just Perstorp kan förmodligen kopplas till förekomsten av en industri och en därtill hörande

manlig samvaro i vilken flera egensinniga medlemmar identifierades, och kanske präglade den industriella miljön originalens förehavanden. Otto Nilsson var vid sidan av sitt mekaniska intresse även religiöst intresserad, och när han läste Bibeln gjorde han understrykningar på varje sida enligt ett intrikat färgsystem. Det traditionsbundna lantliga och den moderna framtidstron möts i dennes person. Även Balzak framstår som ett klassiskt original som gick på gatorna och muttrade för sig själv och bodde avsides i ett egenhändigt byggt hus, men när hans miniatyrfabrik och de monteringsbara väggarna läggs till detta justeras bilden av jordbrukssamhällets särning.

Berättelserna om original kring sekelskiftet handlar till stor del om excentriska uppfinnare av olika slag. Ännu en påstådd flygplanskonstruktör var Johan Carlsson i byn Ausås i Helsingborgstrakten, som var självlärd urmakare till yrket, men som efter att ha varit och sett flyguppvisningar på Ljungbyhed fick idén att han skulle konstruera ett eget flygplan. Enligt berättelserna byggde han en flygplanskropp, men lyckades aldrig få tag på någon motor som kunde driva flygplanet. ”En annan gång”, berättar en meddelare, ”hade han satt en propeller på en cykel, som han hängt upp i stugan i ’dörrahåled’ och där satt han och trampade, när jag kom in i stugan. Ja, det blåste så att ’huan’ flög av mig.”²⁹ Berättelserna om Carlsson förlöjligar dennes ambitioner grundligt, och utgår från omgivningens avfärdande av hans arbete som fåfängt och meningslöst. Men, som den tyske historikern Rainer Emig har påpekat, fungerar excentrikern ofta som ”ett laboratorium för nya idéer och som avstjälningsplats för misslyckade experiment”.³⁰ Det sena 1800- och tidiga 1900-talet var en tid fylld av mer eller mindre färgstarka uppfinnare, och frågan om huruvida de skulle betraktas av sin omgivning som genier eller dårar berodde på om deras experiment skulle lyckas eller inte. Historikern Victoria Carroll har behandlat den engelska excentricitetens förhållande till 1800-talets vetenskapsvärld, och noterat hur även amatörvetenskapsmän som spelade på sin brist på bildning kunde tillägna sig aktning som ett slags profetiska naturtalanger.³¹

Att Johan Carlssons tekniska ambitioner inte bara var tomma ord bevisas av att flera av hans apparater och ”evighetsmaskiner” bevarats i arkivet på Helsingborgs museum, och visar prov på visst tekniskt kunnande. I upppteckningsmaterialet finns också enstaka berättelser om lokala tekniker och uppfinnare som tack vare större framgång varit mer ansedda bland befolkningen. Ett exempel är smålänningen Gustaf Häggblom, som var den förste i sin by att äga en radio. Han hade tillverkat den själv och när han lyckades få in musik på den möttes hans tilltag av förundran från omgivningen. Häggblom skulle ha blivit en stor uppfinnare, försäkras sagesmannen, ”om inte spriten funnits till.”³² Att originalen inte blir till framgångsrika uppfinnare beror delvis på svagheter såsom dryckenskap

eller ett kaotiskt sinnelag, men också på småskaligheten i deras förehavanden. Deras kreativitet kopplas aldrig till några storslagna affärsplaner och skaparglöden i ett projekt är helt inriktad på en viss aspekt av det, medan andra avgörande aspekter glöms bort, som i fallet med Carlssons flygplan, som blev byggt men aldrig fick någon motor.

Kan då historierna om originella uppfinnare betraktas som en källa till den sydsvenska landsbygdsbefolkningens respons på moderna företeelser? Ja och nej. Föreställningen om uppfinnaren eller vetenskapsmannen som excentrisk och halvtokig kan spåras åtminstone tillbaka till 1600-talet, då utövare av mekaniska experiment möttes av en förvirrad omgivning samtidigt som filosofiskt och teknologiskt nytänkande blev alltmer socialt accepterat.³³ Att lokala excentriker ses som urartade eller misslyckade innovatörer är således inte en tankegång som är ny eller exklusiv för sekelskiftet 1900. Samtidigt präglas naturligtvis synen på tekniskt intresserade original av sin samtid och det komplexa förhållningssätt till teknologiska framsteg som fanns i sekelskiftets lokalsamhälle. Modernitetssynen i den lantliga kulturen vid den här tiden är mindre synlig än i den urbana och litterära, både när det gäller källor från tiden och historikers behandling av dem. Studier som behandlat frågan om mötet mellan moderniteten och den folkliga lantliga kulturen visar på en assimilering snarare än en konflikt.

Etnologisk forskning har länge verkat för att inkorporera de moderna former och uttryck som vuxit fram under 1900-talet i begreppet "folklore". Amerikanen Richard Dorson var banbrytande i att framhålla hur folkkulturens etablerade uppsättning motiv och föreställningar omformades för att passa in i en modern urban kontext.³⁴ En liknande attityd har införts i svensk forskning av exempelvis Bengt af Klintberg. Etnologin betonar i deras efterföljd en symbios i folkkulturen mellan kontinuitet och förändring, det traditionella och det moderna. Emellertid har detta sällan resulterat i att man riktat fokus på de kontexter där det traditionella och det moderna har konfronterats med varandra. Undantag utgör Göran Sjögårds studie av hur elektricitetens införande i Sydsverige till en början upptogs i den lokala folktron och tillskrevs magiska egenskaper.³⁵ Brittisk och amerikansk forskning har studerat folktron och vidskepelsen inom olika industriella yrkesgrupper såsom gruvarbetare och oljeborrare.³⁶ Reaktionen på andra teknologiska nymodigheter såsom flygplan och rörliga bilder visar också på hur de begripliggjordes med hjälp av etablerade magiska och övernaturliga föreställningar, men också hur denna förundran ofta överdrevs i samtida rapporter och sågs som ett tecken på landsbygdsbefolkningens enfald.³⁷

De uppfinnande originalen intar en liminal position i denna kontext. Deras projekt är ofta ganska tekniskt avancerade, men ibland också baserade på en helt ytlig uppfattning av den teknik som eftersträvas. Om man ska bygga

ett flygplan tar man inte reda på hur ett sådant drivs eller är konstruerat, utan man bygger en flygplanskropp och letar sedan efter en motor. Men originalens uppfinnande är naturligtvis format av omgivningens bild, och denna präglas av ett visst hån. Samtidigt som originalen representerar något gammaldags och bondskt som omgivningen vill associeras med, är omgivningen på modernitetens sida när den skrattar åt originalens fåfänga försök att hinna ikapp sin samtid. Att följa med sin tid är en statusmarkör trots hyllandet av gamla traditioner. En liknande attityd syns i berättelserna om Nils Knös i Köpenhamn. Motsättningen mellan en nostalgisk och en modernitetsvälkommående inställning i berättelserna kan ses som vittnesbörd om en konflikt i sekelskiftesårens landsbygdskultur. Konflikten utgår från en förvirring eller osäkerhet kring hur man ska förhålla sig till modernitet och förändring, och gestaltas i den komplexa narrativa identitet som uttrycks i folklivsuppteckningarna. Identiteten är i sin kärna ambivalent eftersom berättaren, och den kulturella kontext som denne talar ifrån, inte vet hur den ska förhålla sig till förändringen.

Men vadan denna ambivalens? Är den ett tecken på hur tidens samhällsförändringar aktivt griper in i lokalsamhället eller snarare på hur begränsade och kraftlösa förändringarnas genomslag är där? Här beror svaret till stor del på om den tillfrågade är historiker eller etnolog. Den senare skulle förmodligen betona kontinuiteten och hävda att konflikten, eller snarare det produktiva samspelet, mellan tradition och innovation är ett återkommande drag i folkkulturen. Historikern skulle, utan att direkt motsäga detta, visa på de tidsspecifika aspekterna – tidens moderniserande krafter är alltjämt så pass starka och allomfattande att även den mest oförändrade landsbygd inte kan undvika att påverkas och ta ställning.

Den lantliga kulturens karaktär kan dock först urskiljas tydligt när den ställs i relation till motsvarande muntliga kulturyttringar i städerna. Bygdeoriginalet och de därmed förknippade anekdoterna ses huvudsakligen som lantliga företeelser, men en överblick av det befintliga materialet visar tydligt att så inte är fallet. Frågan är huruvida originalberättelserna är avhängiga graden av urbanitet i det sociala kollektiv som de kommer ifrån. Vi ska avsluta den här studien genom att se på original i olika städer, och jämföra småstadens sägenflora med den mellanstora stadens (i det här fallet Malmö) samt avslutningsvis göra en kort utflykt till Stockholm för att se på motsvarande berättelser i en större stads kontext.

Originalitetens villkor i den industriella staden

I uppteckningarna från de skånska städerna kan man stöta på de original som det också berättas om på landsbygden. Nils Knös dyker exempelvis upp

i en minnesteckning från Kirseberg i Malmö, liksom andra kringvandrande original som rörde sig både på landet och i staden.³⁸ Flera av originalen, i synnerhet de som förekommer i småstäderna, är till sin natur och roll lika de lantliga originalen, vilket kanske visar på hur de skånska småstäderna vid den här tiden präglades av den lantliga kulturen snarare än den urbana. Flera minnesbilder från det sena 1800-talets Ystad innehåller en permanent uppsättning karaktärer som illustrerar omgivningens reaktioner på olika typer av avvikande beteenden. Det original som det berättas mest om kallades för Biddingen, eftersom han kom från byn Beddinge. Biddingen hette egentligen Gustav Olsson och påstås ha varit slaktardräng innan han blev till en av stadens mest välkända fyllerister och enligt uppgift den förste att fängslas på Ystads nybyggda fängelse efter att ha dömts för fylleri. "Han bruka säja, att det var han, som invigde fängelset i Ystad."³⁹

Originalen i Ystad utgörs till större delen av fyllon eller tiggare som ofta sågs på gatorna och utgjorde en del av stadsbilden.⁴⁰ Men bland berättelserna från Ystad finns även några kvinnliga original. Mest omtalad tycks den så kallade "Kattafrun" ha varit, en kvinna som hette fru Mellblom och som fått sitt öknamn av att hon alltid hade en stor mängd katter i sitt hem. En uppteckning gör gällande att hon varit en skådespelerska som blivit utvisslad från scenen. I egenskap av Ystadsoriginal var hon ett ständigt offer för pojkar som lekte på gatan, och som visslade efter henne när hon kom förbi.⁴¹ Samma behandling tycks en annan kvinna också ha blivit utsatt för. Enligt ett vittnesmål hette hon Karolina Lundquist men kallades för Loppan. Mytologin kring henne målar upp bilden av ett tragiskt öde. Hon var dotter till en välbärgad handskmakare, men "hon hade blivit förförd och fick ett barn. Skandalen var fullständig och hon blev utstött ur samhället." Minnena berättar om en kvinna som hänfallit åt alkoholism och gick omkring i staden och tiggde.⁴² Det kan verka som om bilden av Loppan och bilden av Kattafrun emellanåt glider ihop, åtminstone när man beaktar hur båda tycks ha varit offer för barnens hän och förföljelse. Men denna relation mellan de lokala originalen och barnen som lekte på gatan syns även i andra uppteckningar och verkar vara ett återkommande drag i berättelsen om städernas original.⁴³

Det är tydligt hur behandlingen av de manliga respektive kvinnliga alkoholisterna här skiljer sig åt. De manliga skildras med humor och upplevs som dråpliga. En underton i berättelserna antyder att de trots allt representerar ett slags frihet eller nonkonformitet som beundras, i likhet med berättelserna om andra original. De kvinnliga ses däremot med en mer avvaktande blick. Både Kattafrun och Loppan är i grunden tragiska figurer och skildras som sådana. Den skam som ligger bakom deras olyckliga öden kan inte ignoreras lika lätt som männens. I relationen till original är det, som vi sett, vanligast

att betona den mer komiska eller avsiktligt nonkonformistiska sidan hos individerna framför eventuella tragiska omständigheter, även om denna dimension inte är osynlig. Från Kristianstad har dokumenterats flera berättelser om en man som kallades Jerusalems skomakare, vars påstådda drag av kringstrykare och excentriker sägs bero på en olycklig kärlekshistoria från hans ungdom, då han förvägrats giftermål med dottern till en förnäm herre. Samtidigt är skildringen av den här mannen inte utan de sedvanliga komiska dragen. Han bar en karakteristisk stråhatt, ville tilltalas ”Hans majestät” och kunde ofta ses bada i Helge å.⁴⁴ Fredrik Böök ägnar honom ett kapitel i en av sina uppväxtskildringar från Kristianstad, men nämner där ingenting om hans eventuella tragiska bakgrund. Framställningen är snarare idealiserande, och Jerusalems skomakare framstår som en lyckligt asketisk filosof.⁴⁵ Av någon anledning tycks det lättare att omforma de manliga originalen till spefigurer eller ideal än de kvinnliga, vars utanförskap och sociala fall är svårare att bortse ifrån. Samtidigt är uppdelningen inte absolut, och det verkar som om utformandet av dylika berättelser skedde i ett spänningsfält mellan det situationsbundna och fasta föreställningar om sociala kategorier.

I en artikel om Martin Piniak, en lokalt känd hemlös man i ett grannskap av 1970-talets Chicago, pekar etnologen Elena Bradunas på hur den muntliga sägenfloran kring honom omfattade två olika förklaringar till hans öde. I den ena framställdes Piniak som en uppsåtlig dissident som hade sagt upp sig från sitt jobb när inkomstbeskattningen instiftats och sedan dess aldrig arbetat. I den andra förklaringen var han offret i en tragedi som kretsade kring hur hans flickvän omkommit i en bilolycka. Bradunas menar att de olika myterna om Piniak fungerade som en förmedlingslänk mellan normerna och hans avvikelse, vilket resulterade i att han sågs som en dissident snarare än en avvikare, och således möttes med respekt i grannskapet.⁴⁶ Den avvikandes sociala roll framstår därmed som ganska klar: eftersom det i det sociala livet ständigt finns folk som hamnar utanför på något sätt är det lättare för det omgivande kollektivet att finna strategier för att bearbeta och acceptera deras närvaro än att försöka ignorera eller reta sig på dem. Samtidigt tjänar de avvikande en funktion såsom negerande spegelbilder av omgivningens normföljande självidentitet. Men vad Bradunas inte går in på i sin artikel är bearbetningens avhängighet av sociala kategorier som kön och etnicitet eller av den urbana faktorn.

De uppteckningar om original som finns från de skånska småstäderna, såsom Ystad, Simrishamn, Trelleborg och Lund, utgör ofta uppräknings- och åtskilliga namn, till vilka det finns fästade endast en kort beskrivning. Det förefaller som om epitetet ”original” ofta sätts på alla de personligheter som syntes regelbundet i stadslivet, vilket kan förklara varför så många av dem

var kända i egenskap av yrkesutövare. En uppteckning från Simrishamn nämner en brevbärare, en kypare, en köttbärare och de lokala tvätterskorna som stadens original.⁴⁷ Vissa yrkesgrupper associeras mer flitigt med originalföreställningen än andra. Rackare omnämns ofta i samma andetag, liksom lumpsamlare och gatsopare och andra utövare av lågstatusyrken. Det är intressant att notera att även om det omtalade stadsoriginalet i sig inte är utövare av något etablerat yrke, så erbjuder denne oftast någon typ av tjänst. Tiggarna säljer något symboliskt i utbyte mot allmosor. Kattafrun gick omkring och sålde egenhändigt tillverkade dopmössor.⁴⁸

Berättelser om det sena 1800-talets Malmö följer det här mönstret. Det talas om "Lars i porten", som bodde i en stuga vid kanalen och torkade tvätt åt folk, en gammal man som kallades "Otta" som tvättade handskar och Nilsson i Norra Långgatan som stöpte ljus och kallades för "Ljusastöbaren".⁴⁹ Den person som är mest omtalad i samband med gamla Malmöoriginal är emellertid "Karl Lollare" (alternativt "Kal Lollare" eller "Karl Lållare"), en lumpsamlare som drog omkring på stadens gator omkring 1880-talet, och som enligt utsago var "beryktad för sitt humoristiska och säregna sätt att på gårdarna uppköpa lump och ben".⁵⁰ Han påstås ha haft en säregen gång vilken förärade honom hans smeknamn, och han tillkännagav sin ankomst genom att blåsa i en egenhändigt tillverkad träflöjt.⁵¹ En av uppteckningarna om honom är en god illustration av den generella attityden till original: "I grund och botten var han en godmodig människa och ville aldrig någon annan något ont. Och såsom original var han oförarglig. Det originella hos hans person bestod huvudsakligast [Sic!] i hans vårdslösa klädsel, brist på renlighet och hans sätt att utropa vad han ville köpa."⁵²

Ingen av minnesbilderna ger Karl Lollares verkliga namn eller födelse- och dödsår, men en särskilt ingående beskrivning hävdar att det för honom var som med Jerusalemsskomakare och Loppan: han hade en gång varit en "vanlig människa", men blivit olyckligt förälskad vilket ledde honom först till alkoholmissbruk och därefter intagning på arbetshuset. Det fria leverne som han sedermera avnjöt sedan han tagit sig därifrån representerar ett slags upprorisk hållning till de samhällseliga institutionerna. Denna hållning är antydd och inte explicit politisk, men den kan jämföras med den attityd som genomsyrar övriga originalberättelser och som ivrigt försvarar originalets egenheter mot samhällets normaliserande krav. Karl Lollares berömdhet och symbolvärde var tillräckligt stort för att han efter sin död skulle få en sång tillägnad sig. Texten skrevs av den socialistiske författaren Henrik Menander, känd för sången "Arbetets söner" samt för den svenska texten till "Internationalen". Sången om Karl Lollare publicerades i Menanders bok *Socialistiska sånger och dikter* 1915, och bär titeln "Karl Lållares eftermäle." I texten beskrivs hur diktjaget hör någon sjunga en hänfull ramsa om Karl

Lollare samtidigt som han kliver in på kyrkogården. Han ber dödgravaren visa honom Karl Lollares grav, men dödgravaren avvisar honom med orden: ”Den graven är glömd.” Sången avslutas med en vemodig betraktelse över hur ”Lållaren”, som var känd av alla när han levde, är bortglömd i döden.⁵³

Menanders text är inte uttryckligt politisk, även om sångens inordnande i samlingsvolymen och den korta reflektionen över lumpsamlarens bortglömdhet onekligen är politiskt motiverad. Den ramsa som diktjaget hör sjungas i sångens början, och som citeras i sången liksom i en av folklivsuppteckningarna om Karl Lollare, tycks ha varit en verklig ramsa som var i omlopp vid tiden:

Karl lållare for till himmelen,
med lumpor och ben,
han drattade på ändan ner igen,
med lumpor och ben.⁵⁴

Ramsan ingår i berättelsen om hur Karl Lollare utsattes för barnens gyckel. När Lollare lämnade sin kärra på gatan vände de kärran upp och ned så att alla lumporna föll ut. Relationen känns igen från berättelserna om andra stadsoriginal, men utsagorna om den är motsägelsefulla. Enligt vissa uppkom ramsan som en text till den melodi Lollare brukade spela på sin flöjt, vilket antyder en mer harmonisk relation dem emellan. Överlag ger berättelserna om Karl Lollare bilden av en relation präglad av lika delar avsmak och ömsint respekt. Lollares klädsel, orenlighet, gång, framfusiga beteende och, inte minst, ringaktade yrkseval, var alla medel för berättaren att demonstrera sitt avstånd till honom. Den ömsinnet eller nostalgi som sedan kopplas till honom kan väl vara ett sätt att tona ned avståndstagandet, men i grund och botten finns det inte mycket som skiljer dessa berättelser från berättelserna om lantliga original. Formen är densamma, humorn likaså, och originalen i staden blir också till huvudpersoner i anekdoter fyllda med dialektal humor. Karl Lollare stövlade en gång in genom en köksdörr i jakt på varor att köpa upp.

”Har ni nå'n ben i dag?” frågade han.
”Nej, inte i dag”, svarade kvinnan i köket.
”De' va' skit de'. Va' fan går ni då me'?”⁵⁵

Men för att på allvar kunna uppskatta urbanitetens inverkan på originalberättelserna krävs att vi ser på förhållandet i större städer. Ystad och Kristianstad var viktiga handelsstäder vid tiden, men fortfarande inte tillräckligt avskurna från det omgivande jordbrukssamhället för att kunna betraktas

som urbana regioner. Inte heller Malmö kan sägas uppnå detta, då den fortfarande inte hade sett den expansion som den skulle genomgå under 1900-talet. Jag frångår därför för en stund mitt skånska fokus för att göra en jämförelse med berättelser från Stockholm om samma tid. Materialet är tyvärr begränsat, men en samling uppteckningar insamlade av Carl-Herman Tillhagen från 1939 och framåt, innehåller en del minnesbilder om de original som fanns i Stockholm. De flesta berättelserna rör en hemlös kvinna som kallades "Trasfröken". Hon sägs ha vandrat omkring med alla sina tillhörigheter fastbundna i sin stora kappa: kastruller, flaskor, en lykta och så vidare. Hennes bostad är i berättelserna omväxlande en koja, en grop i marken eller bara under en ek. Ibland ligger den i Lill-Jansskogen, ibland på Djurgården, ibland vid Värtavägen. I likhet med andra stadsoriginal vi mött sänkte hon sig aldrig till att tigga, utan sålde i stället knappnålar, som hon å andra sidan kunde ta hur mycket som helst betalt för. Flera utsagor nämner också hur det alltid sprang barn efter henne.⁶⁶

På flera punkter uppvisar alltså bilden av Trasfröken slående likheter med bilden av skånska stadsoriginal. En uppteckning hävdar dessutom att hon som ung blivit "bedragen i kärlek" och en gång sagt till berättaren:

"Gift sej aldrig, mamsell, för alla karlar är bara turkar å barbarer."

Trasfröken är ämnet för en pamflett utgiven 1896, i vilken hennes verkliga namn anges som Augusta Dorotea Eklund, dotter till en betjänt och en kammarjungfru åt grevinnan de Fleur på Drottninggatan. Här broderas historien om den olyckliga förälskelsen ut till en melodramatisk vinjett i vilken den unga vackra Augusta Dorotea förförs av en ung greve, som sedan överger henne och gifter sig i utlandet. Augusta Dorotea förlorar som följd härav sitt förstånd. Hur hon sedan förvandlas till den tiggarkvinna som beskrivs i textens inledning på samma sätt som i folkminnesuppteckningarna förklaras dock inte. Pamfletten är en intressant vittnesbörd om tidens syn på stadsoriginal och hur de kunde användas. I texten benämns Trasfröken flera gånger just som ett "original", och hon påstås redan tillhöra det förgångna. Originalets tragiska livsöde får här spela huvudrollen. I inledningen beskrivs hennes trasiga smutsiga utseende och den ständiga mobben av gatpojkar som följde i hennes steg, men bilden som tecknas är snarare besläktad med de sensationsartade urbana fattigdomsskildringar som var vanliga vid tiden än med pittoresk bondkomik.⁶⁷

De insamlade muntliga folkminnesbilderna av Trasfröken skiljer sig emellertid från den litterära pamfletten. De uppvisar mer likheter i form och ton med de lustiga anekdoterna om skånska bygdeoriginal. Även om historiens ingredienser är desamma, och det finns sympati i berättandet, får berättelsen här en mer komisk eller lättsam karaktär. De orimligt dyra knappnålarna och gatpojkararnas hyss spelar en viktigare roll än ungmöns

förlorade oskuld och gatulivets förnedring. Skillnaden som föreligger verkar alltså inte bara vara en skillnad mellan olika typer av litteratur utan en skillnad mellan muntliga, "folkliga" stilgrepp och skriftliga, litterära. Minnesbilderna från Tillhagens insamling är naturligtvis förändrade i och med sitt nedtecknande, men de ämnen och perspektiv som aktualiseras speglar de som utgör stommen i de muntliga berättelserna.

Bland floran av Stockholmsoriginal som omtalas vid tiden omkring sekelskiftet finns en annan kringvandrande kvinna med det populära namnet "Magra frun", vars olycka också sades ha grund i en bedragande man, och som sedan miste förståndet och sågs driva omkring på gatorna "som en kvinnlig Jerusalems skomakare."⁵⁸ I materialet omtalas även ofta "Kalle Vänster", ett mer komiskt original, vars originalitet enligt en meddelare låg i att han alltid gick "och tittade åt vänster." På ett annat ställe kallas han för "den underligt vänstervridne figuren, med skådespelaransiktet och den alltid leende munnen."⁵⁹ Kalle Vänster tycks till sin karaktär ha varit en person som ofta sågs på stadens gator och utmärkte sig genom sitt egenartade beteende. Stockholmslivet innehöll en vurm för original som hade flera likheter med både de kringstrykande tiggारoriginalen i de skånska småstäderna, och de lantliga originalen. Mer utpräglat urbana original är knutna till specifikt urbana institutioner. I Tillhagens uppteckningssamling finns till exempel minnesbilder från det sena 1800-talets krog- och kaféliv. En redogörelse från en före detta kypare på Berns innehåller en uppräknig av de "Bernsoriginal" som frekventerade salongerna på 1890-talet. Här omnämns bland annat en viss J. A. Scheele, som besökte Berns dagligen under 90-talet, och vars yrke var okänt för personalen, men som aldrig var nykter när han kom, "och ännu mindre när han gick." Cigarrhandlare Jacobson "presiderade alltid i hörnsoffan bredvid [cigarr-] affären", och "en tysk vid namn Papst" kom alltid och drack pilsner i stället för öl, för att det var mer "lättpissat".⁶⁰

Jämförbar med dessa berättelser är anekdotfloran som vid tiden utvecklades kring de så kallade "överliggarna" vid de svenska universitetsstäderna. I boken *Våra öfverliggare* 1886 finns samlade berättelser om lustiga figurer från Uppsala. Författaren Oscar Svahn gör även ett försök att förklara begreppet "överliggare" och vilka olika typer det finns, en utläggning som i sin ambivalenta hållning liknar uttalanden om original, för, menar han, om en överliggare ska definieras endast som en som studerar vid universitetet utan att lyckas ta någon examen kan både kungen och Viktor Rydberg betraktas som överliggare. I slutändan beskrivs överliggarna som inskränkta karaktärer, "som om deras själ händelsevis någon gång blifvit instoppad i en flaska, och någon sedan af okynne satt en propp i öppningen, så att ingen

ting mer kunnat komma hvarken in eller ut."⁶¹ Denna bild av en i grunden oföränderlig person liknar på många sätt bilden av bygdeoriginalet.

Bernsoriginalen och överliggarna är en typ av original som till sin karaktär både liknar och skiljer sig från bygde- och gatuoriginalen. De är sprungna ur en akademiskt eller borgerligt präglad sfär och knutna till institutioner som skiljer sig från by- och grannskapskollektivet i klassmässiga och sociala avseenden. Umgänget som format historierna är baserat på andra kulturella och beteendemässiga förförståelser. Samtidigt skildras både original och överliggare som beundransvärda men egendomliga karaktärer, knutna till det förgångna och oföränderliga och med en komisk anstrykning som ofta gränsar till det vulgära. Dessa avvikare är figurer skapade i olika sfärer, men det vore en överdrift att hänvisa dem åt två helt olika kulturer – den ena bondsk och "folklig", den andra urban och akademisk. Likheter i humorn är alltför tydliga för att ignoreras, något som är synbart även i den samtida populärkulturens skämtteckningar, framför allt representerade av Albert Engströms "Kolingen", en karikatyr av Stockholmsoriginalet som har tydliga lantliga drag.

Slutdiskussion

En kort artikel i ett gammalt nummer av den skånska lokalhistoriska tidskriften *Byahornet* inleds med en tankegång som på ett koncist sätt sammanfattar den hållning som tycks präglade attityden till bygdeoriginal. Passagen är skriven på bydemål:

När en tänker redit ette, e de egentligen rätt svårt o si om en människa e klog eller tossed. Vi har ju ingen redit tillforlitli måttstock o gå ette. Vi tycker bara, ad när den eller den gör nåd som vi eller andra normala människor ente skulle göra, så e han litta vrickad. Men va ved vi om de? Han kanske tycker desamma om voss.⁶²

Här uttrycks den relativiserande inställning till vad som är normalt eller rationellt som ofta genomsyrar originalberättelserna. Ambivalensen hos originalet ligger i möjligheten att det kanske inte är han som är galen, det kanske är vi som är galna. Samtidigt görs en tydlig skillnad mellan å ena sidan "vi och andra normala människor", och å andra sidan den som gör något som vi inte skulle göra. De egenheter eller handlingar som utmärker originalet är sådana som man allmänt definierar som "tossiga" och vid första anblicken verkar personen ifråga "litta vrickad". Sentensen här är inte unik, varken för tiden eller för den svenska bygdelitteraturen. Att påminna sig själva om att dären i hemlighet skrattar åt oss liksom vi skrattar åt honom

är ett stilgrepp som kan härledas långt tillbaka i tiden. Narren som en välbehövlig sarkastisk eller rabulistisk kommentator av omgivningens hybris eller uppblåsthet återfinns både i folkloren och i äldre litteratur, i synnerhet Shakespeare.⁶³

Denna ambivalenta hållning är alltså en del av kärnan hos originalberättelserna, och mot bakgrund av sekelskiftets moderniseringsprocesser som betonades i den här artikelns inledande frågeställning kan vi se hur ambivalensen inför originalet kunde användas för att ge utlopp för ambivalensen inför det moderna. Men som nämnts är de personer som definieras som original en högst heterogen grupp. Åkesson bejakar detta, men vill i slutändan se just originalen som en viss typ av individer som skiljer sig från byfånar eller luffare. Hon menar att de "karaktäriseras som personer vilka har haft kraft och mod att utbilda ett eget livsmönster, som vågar vara sig själva och sätter färg på tillvaron, som stora personligheter."⁶⁴ Denna något idealiserande hållning gör att hon avfärdar folklivsuppteckningarna som källa, antagligen för att originalen där är ett myller av olika typer av outsiders som inte passar in i hennes snäva bild av vad ett original ska vara. En undersökning av uppteckningarna indikerar snarare att originalet endast finns i berättelserna. De individer som gett upphov till berättelserna benämndes måhända i sin livstid och sin samtid som original, och kanske såg man på dem med viss respekt, men de kan lika gärna bara ha varit egendomliga eller aparta människor som färgas av nostalgi när omgivningen minns dem i efterhand. Det är denna "nostalgiseringsprocess" som är intressant ur ett historiskt perspektiv.

Det mest handfasta som framkommer av en studie kring original är just processen som tar sin början i omgivningens minne efter att individen som minnena kretsar kring är borta. I denna process är det svårt att skilja på de intryck som uppkommit som en direkt reaktion på interaktionen med individen, och de intryck som uppkommit i efterhand, och som kanske i högre grad är beroende av den muntliga traderingen. I den här studien har jag prioriterat utsagor som i tid ligger nära originalens egen livstid, men detta är samtidigt en period som verkar ha stadfäst en föreställning i folks medvetanden om att den gamla världen är på väg att försvinna och en ny ta vid. Originalen får därmed representera den gamla tiden och en värld som i efterhand upplevs som bondsk och omodern. Originalet präglas av sin lokala förankring, sin avskildhet från yttervärlden, sina dialektala uttalanden och sin oförmåga att anpassa sig till nymodigheter. Samtidigt är flera mytomspunna original ett slags uppfinnare, män (i synnerhet) som tillverkar flygplan eller motorer eller fabriker i industrialismens och modernitetens anda. Men deras berömdhet vilar helt på deras misslyckanden, och omvärlden reagerar på uppfinningsrikedomen med munterhet och klentrogenhet snarare än

förundran och beundran, varför originalet som uppfinnare av meningslösa eller misslyckade mekanismer snarare betonar dess omoderna och lantliga prägel. Originalen blir alltså i berättelserna till användbara verktyg för att hantera en simultan misstro och acceptans gentemot det moderna, att ta avstånd från det stillastående men vidmakthålla en lokalpatriotisk identitet.

I den här studien har det inte funnits utrymme för en längre exposé över originalets roll i lokalsamhället i förmodern och senmodern tid. Vad en sådan hade visat på är dock intressant att spekulera kring utifrån de observationer som gjorts här. Vid en jämförelse med forskning kring sociala kategorier och avvikande grupper i det förmoderna och medeltida lokalsamhället kan det inte uteslutas att en kultur liknande den moderna originalkulturen funnits, men sådan som den framkommit här och den excentricitetskultur som fanns i det sena 1700- och tidiga 1800-talets England indikerar att en särpräglad och särskilt specifik originalkultur växte fram under sent 1700- och 1800-tal.

Om framväxten var senare i Sverige, eller om dess tidigare osynlighet helt enkelt beror på bristande källmaterial är svårt att säga, men det kan stipuleras att både dess framväxt och dess nedgång i första halvan av 1900-talet är kopplade till moderna faktorer, först som en nostalgisk reaktion på begynnande samhällsförändringar, och sedan som tecken på en omformning av den lokala kulturen, från folkkultur till masskultur. Original och originalberättelser är ju inte helt främmande för det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet, men de ser annorlunda ut. Det otidsenliga originalet fanns det inte utrymme för i folkhemsbyggande och fördrivande av Lort-Sverige, men andra former av nonkonformitet, mer besläktad med urban originalitet, har utvecklats. På samma sätt kan man anta att den originalkultur som växte fram i början av den moderna tiden var annorlunda än det sätt som man identifierade och talade om avvikande individer i förmodern tid. Så har exempelvis Peter Burke hävdad att det tidigmoderna bondesamhället generellt var extremt intolerant mot social avvikelse.⁶⁵

Den forskning som har gjorts kring narren eller den tidigmoderna attityden till häxor indikerar att det förmoderna samhället, mer präglat av bestående roller och mindre av social mobilitet än det moderna, passade in den sociala avvikelsen och nonkonformiteten i klart avgränsade kategorier såsom narr, gycklare, eremit eller tiggare.⁶⁶ De fattigvårdsinstitutioner som flera av de här omnämnda originalen kom i kontakt med saknades också i viss mån i det äldre samhället.⁶⁷ Den moderna tid som studerats här var både mer individualistisk, så att de avvikandes individuella variationer kunde styra den offentliga bilden i högre grad, och samtidigt mer heterogen i avsaknad av äldre tiders bestående roller. Den avvikande som i förmodern tid hade förpassats till gruppen kloka eller idioter fick nu en offentlig persona som i högre grad tog hänsyn till individens specifika attribut och egenskaper, även

om de i städerna alltid var tvungna att inrätta sig i ekonomin. Det fanns således aldrig en typ av original. Benämningen i sig indikerade mångfald.

Men urskiljandet av original är kopplat till en övergångsperiod i relationen mellan kollektivism och individualism. Om det har skett en nedgång för originalberättelsens utspriddhet är detta sannolikt kopplat till kollektivismens försvagande under 1900-talet. Den danske historikern Poul Duedahl associerar det postmoderna tillståndet där ingen egentligen vill vara normal utan alla vill utforma en egen exklusiv, nonkonformistisk identitet till den moderna samhällsgemenskapstankens nedgång under efterkrigstiden.⁶⁸ Övergripande gemensamma värderingar och ideal lämnar plats åt extrem individualism. Miranda Gill hävdar att intresset för excentricitet i 1800-talet var kopplat till den borgerliga kulturens individualism, men kan den lantliga originalkulturen förklaras på samma sätt? Den här studiens observationer skulle kunna tolkas som att individualismen var utspridd även i den omoderna landsbygd som ofta ses som mer kollektivistisk. Men jag tror att ett alltför snävt fokus på dikotomin kollektivism-individualism är förenklande. Vad en jämförelse av den här studien med andra studier av excentricitetens roll i 1800-talskulturen antyder är snarare hur det sociala livet i både stad och landsbygd utgjordes av komplexa förhandlingar mellan normer och nonkonformitet där avvikande individer, även om de inte var delaktiga i den övriga gemenskapen, ofta accepterades för sitt egensinne. Originalet som karaktär hade en funktion i den kollektiva narrativa identiteten, i och med att denne pumpade in nytt liv i identiteten när den riskerade att verka alltför konform och tråkig. På så sätt passiviserades originalets eventuella subversiva avsikter samtidigt som den kollektiva identiteten bibehöll sin balans mellan konformitet och motsträvighet.

På en nivå är de engelska aristokratiska excentrikerna och de sydsvenska bygdeoriginalen jämförbara som arketyfiska motbilder för en kollektiv identitet, medan de på en annan nivå speglar helt olika kulturer – den ena präglad av självdisciplin och värdighet, den andra av rättframhet inför det fula och orena i tillvaron och med en grov, vulgär humor. En engelsk excentriker bevarade oftast en kärna av gott uppförande i all sin avvikelse. Lord Moira vid slutet av 1700-talet, till exempel, var känd för att drabbas av extrem blygsel och tunghäfta i offentliga sammanhang, men var alltid artig och belevad.⁶⁹ I kontrast till dessa figurer finns "Slimmingefriaren", som klädde av sig naken offentligt, Stockholmstiggerskan "Nall-Fia" som tvättade sig i sin egen urin, "Skitte Thomas" i Malmö som även han kunde uppträda naken på stan när han inte gick omkring klädd i en säck eller en trasmatta, eller "Husaren Häger" i Norra Rörum som hade "stora djupa ärr efter knivskär på kinderna" och gormade och svor när han gick mellan gårdarna och sålde videkorgar.⁷⁰

Originalberättelsernas logik framstår inte som i första hand individualistisk. Uppmärksammandet av berättelserna tjänar visserligen till att illustrera hur man gav akt på utmärkande och beundransvärda individer i lokalsamhället, men berättelsernas syfte är inte att framhäva byns mångfald. Den ambivalens som skiner igenom i dem handlar snarare om berättarens eller den framväxta berättelsens ambivalens inför förändring. Oavsett vilken roll originalet spelat under sin livstid får han eller hon rollen av symbol för det förgångna och det otidsenliga, både i sin person och i sitt levnadssätt, i sin kroppsliga brist på hygien, men också i den grova dialektala bondkomik som anekdoternas humor bygger på. Häri ligger den inneboende motsträvigheten i 1800-talets narrativa identiteter. Historieskrivningens bild av 1800-talet glömmar ofta bort den vulgaritet som ständigt lurade under ytan. Inte heller i de sofistikerade salongerna och den urbana underhållningen är den långt borta. Sverige förblev ett landsbygdssamhälle till långt in på 1900-talet.

'I am a real human being': local characters in late nineteenth-century Sweden

This article sets out to study the ways in which reactions and adaptations to modernity and societal change among non-elite communities in late nineteenth-century Sweden are visible in contemporary attitudes to social deviants and nonconformists. In Swedish provincial cultures, narratives about local characters in the oral tradition played a significant part in regional identity formation in the nineteenth and early twentieth centuries. Swedish local characters, commonly termed 'originals', and the oral traditions connected with them have much in common with tales of local characters in other countries, as well as the interest in 'eccentrics' in the urban cultures of the early nineteenth century, as studied by Miranda Gill and James Gregory. The present investigation makes use of stories held in a folklore archive in the south of Sweden which were collected in the early twentieth century, and which shed light on the mental and identity processes inherent in rural and urban social communities in the late nineteenth century. By looking at the personal characteristics the community noted and how the anecdotes took shape, it is possible to conclude that deviants were instrumental in creating localized identities, but should not be thought to be mere foils to a normal identity, but active constituents in the constant renegotiation of collective identities in response to encroaching modernity. The interest in local characters was therefore not a sign of growing individualism, but of an ambivalence about social change. He or she, in his or her old-fashioned way of life, general uncleanliness, and uncouth language, was made to

represent the unmodern and could be used as a scapegoat when explaining the outmoded ways of the village, but also as a mascot, asserting a certain pride in a local identity. However, comparing the local characters in Swedish towns and cities with their rural counterparts, it is apparent that the coarse and dialectal mentality and humour of the provincial narratives thrive in the urban context too. This is an indication that even at the turn of the twentieth century, despite processes of modernization, local popular cultures in Sweden in both town and country were still pervaded by pre-modern rural sentiments, a point that has hitherto been neglected in the far too teleological portrayal of the history of the modern West.

Keywords: local characters, eccentricity, modernity, folklore, rural culture

Noter

- 1 Forskningen som bedrivits för denna artikel har möjliggjorts genom generösa bidrag från Ebbe Kocks stiftelse, Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen samt Helge Ax:son Johnsons stiftelse.
- 2 LUF 7590. (I de följande hänvisningarna till Lunds folklivsarkiv kommer den vedertagna förkortningen LUF att användas, tillsammans med de referensnummer som respektive uppteckning katalogiserats under.)
- 3 Slimmingefriaren omtalas i Slimminge, Wemmenhög's härad, Malmöhus län. En vandring i tid och rum, del 1, Skurup 1999, s. 46–47, samt Egon Prahl, *Wemmenhög's härad. Hägkomster, intryck och hörsägnar om gammalt och nytt i ett sydsvenskt härad*, Trelleborg 1965, s. 95–99.
- 4 Lynn Åkesson, *De ovanligas betydelse*, Stockholm 1991, s. 60–62, 166–167. Åkessons kritik mot stämplingsteorin lutar sig mot Bengt-Erik Borgström, "Outsiders Within. The Management of Mental Deviance in a North Swedish Community", *Ethnos* 1974: 39, s. 63–82.
- 5 Diane Tye, *Local Characters and the Community. A Case Study of Tradition and Individual Nonconformity in the Maritimes*, University of Newfoundland 1988.
- 6 Åkesson 1991, s. 166.
- 7 Michel Foucault, *Abnormal. Lectures at the Collège de France, 1974–1975*, London 2003. Beträffande konkretiseringen av sociala kategorier, se även Dror Wahrman, *The Making of the Modern Self. Identity and Culture in Eighteenth-Century England*, New Haven 2004. Liknande tankar återfinns i *Histories of the Normal and the Abnormal. Social and Cultural Histories of Norms and Normativity*, Waltraud Ernst (red.), New York 2006.
- 8 Paul Langford, *Englishness Identified. Manners and Character 1650–1850*, Oxford 2000, s. 303–312.
- 9 James Gregory, "Local Characters', Eccentricity and the North-east in the Nineteenth Century", *Northern History* 2005: 42, s. 164–187; James Gregory, "Eccentric Biography and the Victorians", *Biography* 2007: 30, s. 342–376.
- 10 Miranda Gill, *Eccentricity and the Cultural Imagination in Nineteenth-Century Paris*, Oxford 2009, s. 274–276.
- 11 Sandra Stahl, "The Local-Character Anecdote", *Genre* 1975: 8, s. 283–302; Diane Tye,

- "Local Character Anecdotes. A Nova Scotia Case Study", *Western Folklore* 1989: 48, s. 181–199.
- 12 Margaret R. Somers, "The Narrative Constitution of Identity. A Relational and Network Approach", *Theory and Society* 1994: 23, s. 605–649. Se även Douglas Ezzy, "Theorizing Narrative Identity. Symbolic Interactionism and Hermeneutics", *The Sociological Quarterly* 1998: 39, s. 239–252.
- 13 Den tidsperiod som är i fokus är decennierna kring sekelskiftet 1900. De äldsta upplevelserna kan dateras till 1870- och 80-tal, och de senaste till 1910-tal.
- 14 Ingemar Ingers, "Historier om Nils Knös från Mellan-Grevie", *Såså. Skånsk samling* 1956: 14, s. 36–40.
- 15 Se Ingers 1956:14.
- 16 Robert Ek, *Skånska bygdeoriginal och bygdehistorier. Allmogebertättelser från förra århundradets senare del*, Malmö 1932, s. 34–37.
- 17 Se till exempel LUF 7464, 204, 2713.
- 18 LUF 7599.
- 19 LUF 1891.
- 20 LUF 7602.
- 21 Se även uppteckningar om "Gubben Västergren", LUF 2404, samt glasmästare Andersson, LUF 7960.
- 22 Den som föresätter sig att leta efter personer liknande bygdeoriginal i mentalsjukhusens patientjournaler från samma tid, letar oftast förgäves. Originalens avvikelser var aldrig av ett sådant slag att så pass desperata åtgärder som intagning krävdes. I patientjournalerna från St Lars i Lund från sent 1800-tal, till exempel, återfinns människor som dels omfattas av en helt annan terminologi men vars öden är långt mera tragiska, och vars olycka ofta grundar sig i en krock mellan individens neurotiska eller psykotiska tillstånd och den omgivande familjens eller arbetsgivarens oförmåga att hantera problemet.
- 23 Se bland annat LUF 466, 467, 7772, 8434, 12789.
- 24 LUF 13251.
- 25 LUF 9918.
- 26 LUF 7599.
- 27 LUF 10924. Om Balzak, se även Arvid Persson, *Till flydda tider*, Kristianstad 1976, s. 64–66. Här finns också ett foto som påstås föreställa det isärtagbara huset.
- 28 LUF 10924.
- 29 LUF 14397.
- 30 Rainer Emig, "Eccentricity Begins at Home. Carlyle's Centrality in Victorian Thought", *Textual Practice* 2003: 17, s. 379–390.
- 31 Victoria Carroll, *Science and Eccentricity. Collecting, Writing and Performing Science for Early Nineteenth-Century Audiences*, London 2008.
- 32 LUF 6602.
- 33 Alexander Keller, "Mathematics, Mechanics and the Origins of the Culture of Mechanical Invention", *Minerva* 1985: 23, s. 348–361; William H. Sherman, "Patents and Prisons. Simon Sturtevant and the Death of the Renaissance Inventor", *Huntington Library Quarterly* 2009: 72, s. 239–256.
- 34 Giovanna P. Del Negro, *The Passeggiata and Popular Culture in an Italian Town. Folklore and the Performance of Modernity*, Quebec 2004, s. 44–45.
- 35 Göran Sjögård, "Folkliga uppfattningar kring elektricitet. En studie om människans möte med en ny teknik", i *Folketro i Skåne*, Jochum Stattin (red.), Kristianstad 1991.
- 36 Richard M. Dorson, "Introduction", *Folklore in the Modern World*, Richard M. Dorson (red.), Haag 1978.

- 37 David Lance, "Folklore of Aviation", *The RUSI Journal* 1976:121, s. 62–68; Stephen Bottomore, "The Panicking Audience? Early Cinema and the 'Train Effect'", *Historical Journal of Film, Radio and Television* 1999:19, s. 177–216.
- 38 LUF 8248.
- 39 LUF 8965.
- 40 Se LUF 8965, 9128, 9132, 9133.
- 41 LUF 8965, 9126, 9134.
- 42 LUF 9125, 9132.
- 43 Se till exempel berättelsen om hur barnen i Malmö sprang efter "Svarta Sara', en toka", LUF 8192.
- 44 LUF 13064, 13065.
- 45 Fredrik Böök, *Leksaker och relikter*, Stockholm 1933, s. 45–58.
- 46 Elena Bradunas, "An Urban Hermit", *Indiana Folklore* 1977:10, s. 159–163.
- 47 LUF 7629.
- 48 LUF 8965.
- 49 LUF 8238.
- 50 LUF 8167. Se även 8168, 8188.
- 51 LUF 8230.
- 52 LUF 8167.
- 53 Henrik Menander, *Socialistiska sånger och dikter*, Malmö 1915, s. 89–91.
- 54 LUF 8230.
- 55 LUF 8167.
- 56 Carl-Herman Tillhagen, *Stockholms folkminnen*, opublicerat manuskript, Nordiska museets arkiv, band 1, s. 14–16; band 2, s. 15–16.
- 57 "Håkan", "Trasfröken." *En bild ur storstadslifvet*, Stockholm 1896.
- 58 "Stockholm intime. Våra gatuoriginal", *Tidningen Kalmar*, 7/2 1910.
- 59 *ibid.*
- 60 *Stockholms folkminnen*, band 8.
- 61 Thord Bonde (pseudonym för Oscar Svahn), *Våra Öfverliggare. Akademiska studier*, Stockholm 1886, s. 8. Om överliggare i Lund, se Sven G. Andersson, *Skämtare från Lund och annorstädes*, Lund 1986, s. 7–36.
- 62 Lennart Kjellgren, "Pelle oppfinnoren", *Byahornet* 1947:6, s. 1220–1221.
- 63 Enid Welsford, *The Fool, His Social and Literary History*, Gloucester, Mass., 1966, s. 76–112; Tim Prentki, *The Fool in European Theatre. Stages of Folly*, s. 13, 38; Ralph Lerner, *Playing the Fool. Subversive Laughter in Troubled Times*, Chicago 2009, s. 2.
- 64 Åkesson 1991, s. 19.
- 65 Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Farnham 2009, s. 225.
- 66 Om detta, se bland annat, *Främlingar – ett historiskt perspektiv*, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), Uppsala 1998; Sandra Billington, *A Social History of the Fool*, Brighton 1984, s. 32–36.
- 67 Se Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1994.
- 68 Poul Duedahl, "Perspectives: Outcasts After All?", *Scandinavian Journal of Disability Research* 2005:7, s. 220–228. Se även Poul Duedahl, "Normalitet og afvigelse. Infald, udfald og affald", i *De måske udstødte. Historiens marginale eksistenser*, Lars Andersen, Poul Duedahl & Louise N Kallestrup (red.), Ålborg 2005.
- 69 Langford 2000, s. 304.
- 70 Tillhagen, bd 3, s. 32; LUF 8168, 7960.